

اسناد تصویری

نظمیه در دوران قاجار و پهلوی

پرتال جامع علوم انسانی

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علوم انسانی

نظمیه در دوران قاجار و پهلوی

رزینا میری

سابقه ایجاد تشکیلات نظمیه به شکل نوین (شهربانی) برای تأمین و حفظ امنیت، به اوایل عهد ناصری بازمی‌گردد. در زمان ناصرالدین شاه قاجار، امیرکبیر قصد داشت کشور را از هرج و مرج نجات دهد بنابراین دست به کار اصلاحات شد و چون به ارزش و اهمیت امنیت واقف بود قدم اول را در راه تأمین امنیت شهرها و راهها برداشت. نخستین اقدامش «ایجاد سازمان خفیه» بود که درباره تمام امور کشور و ملاقات و مراجعات رجال مملکت با بیگانگان و مذاکرات و توطئه‌های آنان امیر را مطلع می‌کرد. امیر برای امنیت شهر تهران دستور داد چند قراولخانه در خیابانها و کوچه‌های شهر بنا شود و برای هر دروازه شهر نگهبانانی معلوم کرد. پس از امیرکبیر، میرزا حسین‌خان سپهسالار اعظم، با به کارگیری تعدادی سرباز برای ایجاد امنیت شهر و راه‌اندازی مجدد قراولخانه‌های زمان امیرکبیر، اقداماتی انجام داد. عنوان «نظمیه» را نخستین بار او به کار برد و کار نظمیه و اداره امور امنیتی شهر را بر عهده وزارت داخله گذاشت. در این زمان ریاست نظمیه تهران را محمدعلیخان معروف به محمدعلیخان نظمیه بر عهده داشت.

در سال ۱۲۹۴ هـ. ق ناصرالدین شاه قاجار، که به اروپا رفته بود، از امپراتور روس تقاضای چند افسر قزاق جهت گارد شخصی خود نمود. انگلیسیها هم چون از نفوذ نظامی روسها در ایران بیم داشتند به تکاپو افتادند. در کنگره برلن اتریشها نیز سعی داشتند انگلیس و روس را به هم نزدیک کنند. لذا سالیسبوری صدراعظم بریتانیا و کنت اندراسی صدراعظم و وزیر خارجه اتریش درباره اقدام روسها مذاکره کردند. قرار بر این شد که گروهی از افسران اتریشی را جهت تربیت قسمتی از سپاه ایران به کشور بفرستند. ناصرالدین شاه در سفر دوم خود به اروپا کنت دومونت‌فرت را برای تأسیس اداره پلیس از اتریش به ایران آورد.

کنت نخست دو دستیار به نامهای عبدالحسین‌خان و غلامحسین‌خان و یک مترجم به نام عباسقلی‌خان برگزید و سپس به بررسی وضعیت شهر پرداخت و در گزارشی که برای

ناصرالدین شاه فرستاد متعهد شد با ۴۰۰ نفر پلیس پیاده و ۶۰ نفر پلیس سوار امنیت تهران را تأمین نماید. وی نظامنامه‌ای جهت وظایف این اداره تنظیم نمود و به ناصرالدین شاه داد. شاه پس از تأیید و امضا، دستور اجرایش را به نایب‌السلطنه کامران میرزا حاکم تهران داد.

نخستین تابلوی شهربانی، که روی آن عبارت «اداره جلیله پلیس دارالخلافة و احتسابیه» نوشته شده بود در سر در عمارت واقع در خیابان الماسیه نصب شد. از آن روز مردم با واژه پلیس آشنا شدند و کنت ملقب به «نظم‌الملک» گردید. از مفاد این تابلو چنین برمی‌آید که وظایف شهربانی و شهرداری تهران را در ابتدا همین یک اداره انجام می‌داده است. گفته می‌شود کنت چهارده یا پانزده سال خدمت کرد و در سال ۱۳۰۹ (ماجرای انحصار تنباکو) از ریاست نظمیہ معزول گردید و میرزا سید عبدالله انتظام‌السلطنه رئیس نظمیہ در تهران شد. در کتاب شرح حال رجال ایران آمده که ریاست یا وزارت نظمیة انتظام‌السلطنه بیش از هفت ماه طول نکشید و به جای او میرزا ابوتراب‌خان نوری ملقب به نظم‌الدوله، معاون کنت دومونت فرت به سمت وزیر نظمیہ تعیین شد.

پس از استعفای کنت تا انقلاب مشروطه این سازمان سیزده رئیس به خود دید. بعد از استبداد صغیر و خلع محمدعلیشاه و سلطنت احمدشاه به نیابت علیرضاخان عضدالملک ایلخانی قاجار مجلس دوم درصدد برآمد برای ایجاد امنیت در شهرها سازمانی فراخور احتیاج کشور دایر کند و در نتیجه بار دیگر سازمانی به نام «اداره کل نظمیہ» به وجود آمد. ریاست این سازمان به عهده «بیرم‌خان ارمنی» واگذار شد. بیرم عده‌ای از افسران قزاقخانه و سازمانهای دیگر انتظامی را به استخدام اداره نظمیہ درآورده و به آنها درجه افسری داد و اداره نظمیہ را در تهران و شهرهای بزرگ دایر نمود. اما نیروهایی که در تهران پراکنده بودند از قبیل مجاهدین تبریزی، مجاهدین بیرم و سواران بختیاری توجهی به نظم واقعی نداشتند و خود موجبات بی‌نظمی را فراهم آوردند.

بعد از مرگ علیرضاخان عضدالملک، ناصرالملک همدانی که قسمت عمده عمر خود را در انگلستان به سر برده بود و با مؤسسات تمدنی جدید آشنایی داشت، به نیابت سلطنت انتخاب شد و در نخستین روزهای نیابت خود درصدد برآمد با استفاده از مستشاران خارجی دو قوه نظامی برای امنیت در دهات و شهرها ایجاد نماید. مستشاران به منظور استخدام نیروهای خارجی متوجه کشور بی‌طرف سوئد شدند. ابتدا سه افسر به ریاست یالمارسن برای تشکیل ژاندارمری استخدام کردند. پس از آنکه آن افسران به کار مشغول شدند چون نتیجه مطلوب بود لذا مستشاران درصدد تشکیل اداره نظمیہ

بر اساس موازین اروپایی برآمدند. در دی ماه ۱۲۹۱ هیئت وزیران تصویبنامه‌ای صادر نمود که به موجب آن دولت ایران با استخدام عده‌ای افسر از سوئد نظمیه را تشکیل دهد و در نتیجه یک هیئت سه نفره به ریاست سرهنگ وستداهل در ۱۲۹۱ وارد تهران شد و نظمیه تهران تشکیل یافت. بعد دستور استخدام پانصد آژان (پاسبان) برای تهران صادر شد. سرهنگ وستداهل سابقاً در استکهلم ریاست یکی از کلانتریهای شهر را بر عهده داشت و ابتدا قرار بود فقط در تهران، اداره نظمیه را پی‌ریزی کند ولی بعداً او را به ریاست کل شهربانیهای ایران گماردند و او نیز پانزده افسر سوئدی استخدام و به ایران منتقل نمود و تشکیلات نظمیه ایران را طی اعلامیه‌ای به اطلاع مردم رسانید.

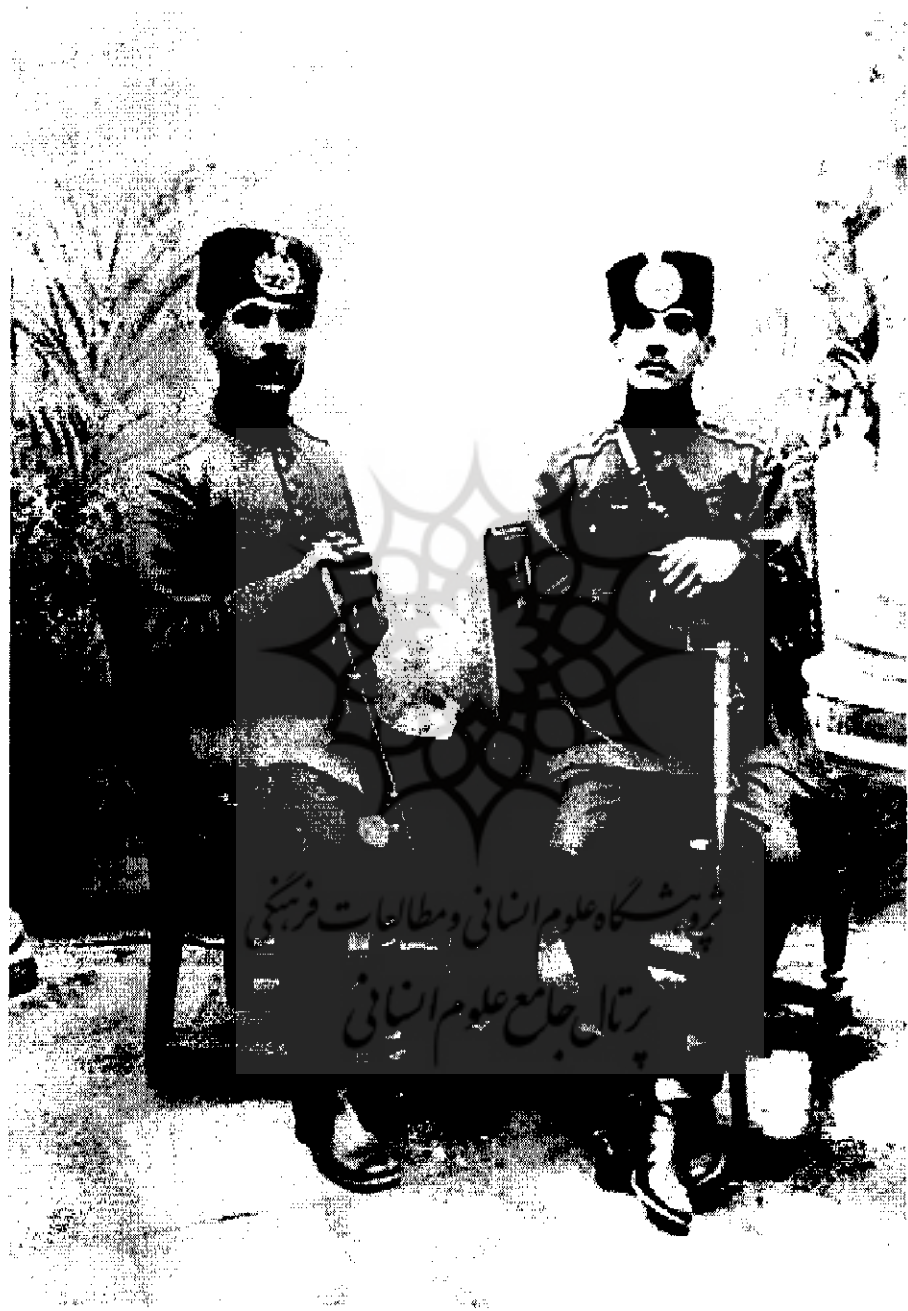
وستداهل در شهر تهران هشت کمیسری (کلانتری) دایر کرد و علاوه بر استخدام آژان، عده زیادی از فارغ‌التحصیلان مدرسه سن‌لویی و مدرسه ایران و آلمان و مدرسه آمریکایی را که حداقل زبان فرانسه می‌دانستند به استخدام درآورد و یک آموزشگاه که دوره آن یک سال بود، تأسیس کرد که در آن افسران سوئدی تدریس می‌کردند. عده زیادی دوره این مدرسه را طی کردند و به درجه افسری رسیدند و شهربانی به دست همین عده بنا شد به گونه‌ای که بعضی از رؤسای شهربانی نظیر سرپاس مختاری، سرپاس رادسر و سرپاس سیف بعدها از بین فارغ‌التحصیلان همین مدرسه انتخاب شدند.

وستداهل تا سال ۱۳۰۲ش در ایران باقی ماند و در اکثر شهرهای ایران اداره نظمیه را تأسیس نمود. در سال ۱۳۰۲ش که سردار سپه رضاخان به ریاست دولت منصوب شد به خدمت وستداهل و سوئدیها خاتمه داد و شهربانی را به افسران ایرانی سپرد. اولین رئیس شهربانی دوره پهلوی اول سرهنگ محمد درگاهی بود. در این دوره لباس افسران و آژانها همان لباس سوئدی بود و کلاه دولبه بر سر می‌گذاشتند. بعد از درگاهی سرتیپ محمدصادق کویال به ریاست نظمیه گمارده شد که مدت یک سال در آن سمت بود و پس از او سرتیپ فضل‌الله زاهدی افسر قزاق رئیس نظمیه گردید. در دوران ریاست زاهدی در تهران زندانیان شورش کردند و سید فرهاد نامی از زندان فرار کرد و در نتیجه زاهدی برکنار شد و به زندان افتاد. پس از او سرتیپ محمدحسین آیرم رئیس شهربانی شد و در همان سمت درجه سرلشکری گرفت. آیرم پنج سال در رأس نظمیه قرار داشت. در سال ۱۳۱۴ش فرهنگستان ایران نامهای جدیدی برای این واحد انتظامی انتخاب نمود به طوری که «نظمیه» به «شهربانی» و «صاحب‌منصب» به «افسر» و «نایب‌اول و دوم» و سوم به ترتیب «رسدبان» و «سلطان» تغییر یافت؛ «سرگرد»، «یاور»؛ سرهنگ، «پاسیار»؛ و «سرتیپ»، «سرپاس» نام گرفتند. نام «محبس» به «زندان» و «اداره تأمینات» نیز به «اداره آگاهی» تبدیل شد.

سرلشکر آیرم در سال ۱۳۱۴ ش از ایران ظاهراً برای معالجه خارج شد و چون از اعمال خود خوفناک بود دیگر به ایران بازنگشت و سرهنگ رکن‌الدین مختاری معاون وی با احراز درجه سریاسی (سرتیپی) رئیس شهربانی گردید و تا پایان سلطنت رضاشاه رئیس شهربانی مقتدری بود. نظمی در تحکیم مبانی دیکتاتوری رضاخانی و جنایاتی که در آن دوره رخ می‌داد نقش اساسی داشت. بعد از شهریور ۱۳۲۰ تا مردادماه ۱۳۳۲ بحران دمکراسی و هرج و مرج داخلی و بیشتر از همه جا در شهربانی به چشم می‌خورد و هر از گاهی رئیس شهربانی تغییر می‌کرد. در این دوازده سال این افراد به ریاست شهربانی انتخاب شدند: سریاس یحیی رادسر، سرتیپ عبدالعلی اعتمادمقدم، سرپاس محمدحسین جهانبانی، سرپاس عبدالله سیف، سرتیپ محمود خسروپناه، سرتیپ ابراهیم ضرابی، سرهنگ محمدعلی صفاری (در همین سمت درجه سریاسی گرفت)، مجدداً سرلشکر ضرابی، مجدداً سرپاس صفاری و بعد سرلشکر زاهدی، بعد سرتیپ عبدالحسین حجازی، سرلشکر فضل‌الله زاهدی (وزیر کشور با حفظ سمت رئیس شهربانی)، امیر تیمور کلالی (وزیر کشور با حفظ سمت رئیس شهربانی)، سرلشکر منصور مزین، سرلشکر محمدصادق کوپال، سرتیپ عزیزالله کمال، سرتیپ کاظم شیبانی، سرتیپ محمود افشار طوس، سرتیپ نصرالله مدبّر، سرتیپ محمد دفتری. ضمناً باید اضافه نمود که سرتیپ حسن سهیلی و سرتیپ غلامحسین دانشپور و سرتیپ فضل‌الله آرتا هر کدام مدتی کفیل شهربانی بودند.

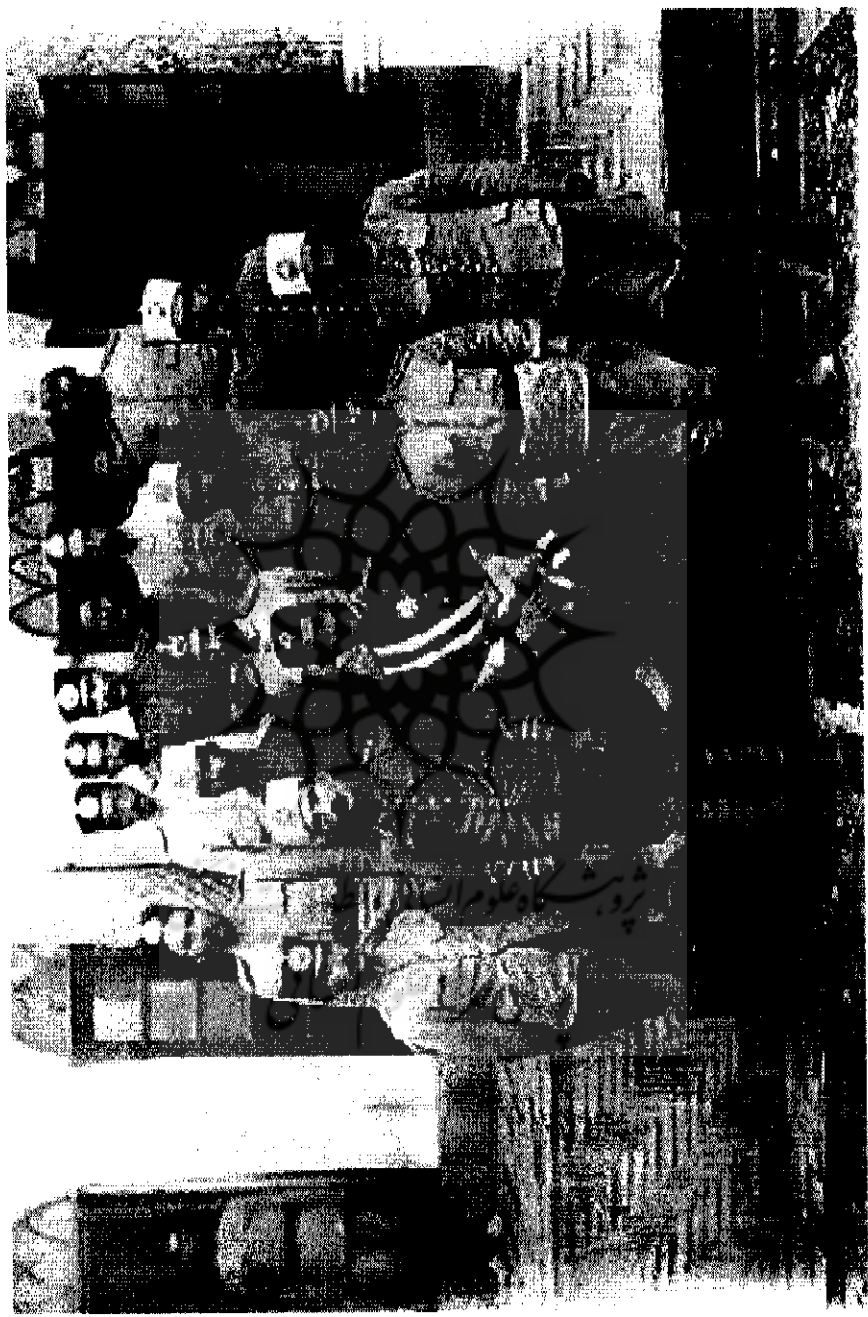
رؤسای شهربانی دوره محمدرضا پهلوی عبارت بودند از: سرلشکر مهدیقلی علوی مقدم، سرتیپ ناصر انصاری (مدتی کمتر از یک ماه رئیس شهربانی بود)، سرلشکر نعمت‌اله نصیری، سرلشکر محسن مبصر، سپهبد جعفرقلی صدزی، سپهبد صمد صمدیانپور، سپهبد مهدی رحیمی.

در سال ۱۳۲۰ ش آموزشگاه عالی شهربانی دائر شد که با دیپلم کامل متوسطه دو سال تحصیل می‌کردند و درجه ستوان دومی می‌گرفتند. در سال ۱۳۲۸ هنگامی که منوچهر اقبال وزیر کشور بود عده‌ای افسر سوئدی به استخدام شهربانی درآمدند و کلاسی به نام جرم‌شناسی تشکیل دادند که دوره آن یک سال بود. سپس آموزشگاه عالی شهربانی به دانشکده پلیس تبدیل شد و دوره آن سه سال گردید و مدرک تحصیلی آن لیسانس شناخته شد.

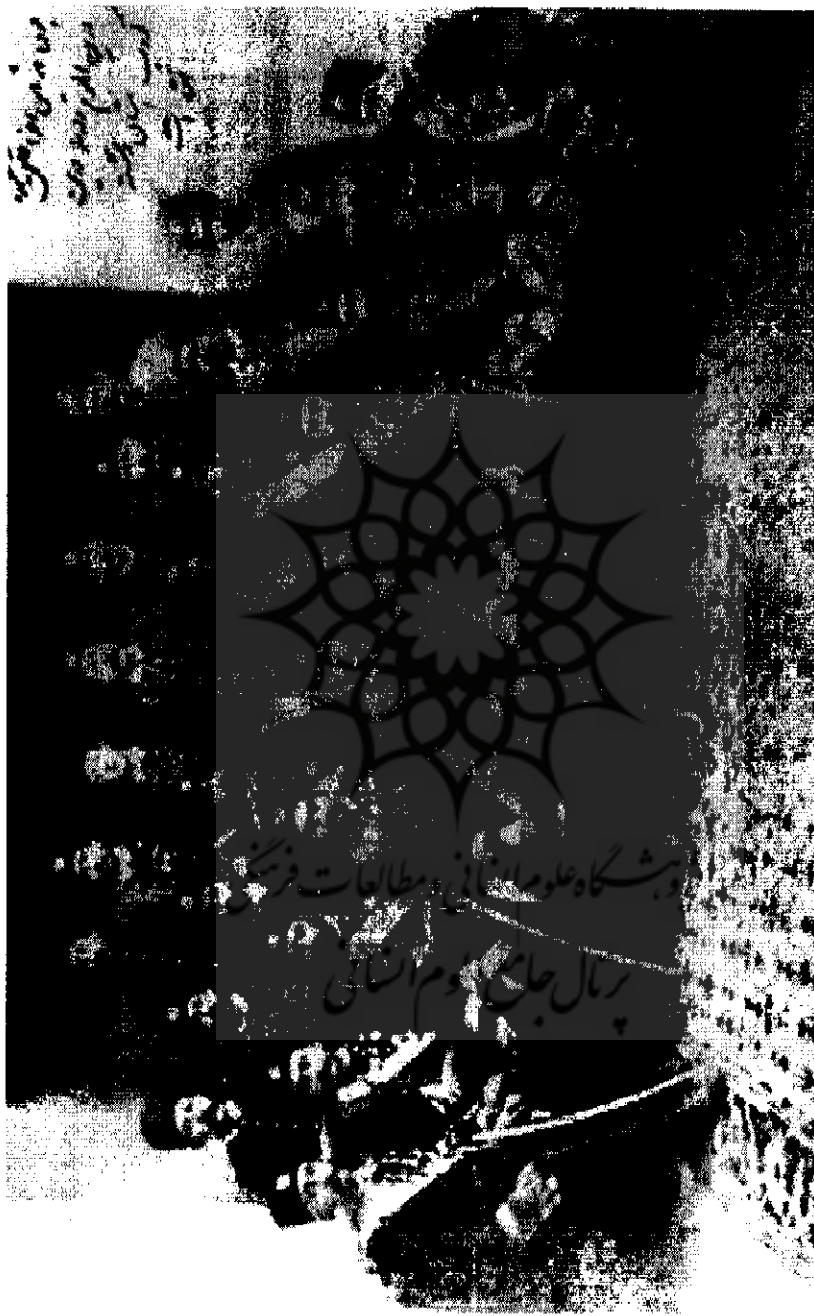

صاحب‌منصبان اداره نظمیہ در سالهای پایانی دورہ فاجاریہ [۴۰۶۸-۱]

جمعی از صاحب‌منصبان و درجه‌داران پلیس سوئدی، صف جلو نفر سوم علی‌رضا پختیاری [۱-۴۲۱۹]

جمعی از صاحب‌منصبان اداره کل نظمی و اعضای پلیس تهران | ۱۱-۳۹۰۵

یکی از صاحب‌منصبان اداره نظمیہ در اواخر دورہ قاجاریہ | ۱۱-۳۷۵۳

شهرک گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
کرتال جامع علوم انسانی

جمعی از صاحب‌منصبان نظمیۀ اصفهان در سال ۱۳۰۵ش [۱-۳۷۵۷]

نمای بیرونی ساختمان اداره نظمیہ در میدان سپہ تهران [۱۳۸۰-۱]

تهران - میدان سپہ
نظمیہ

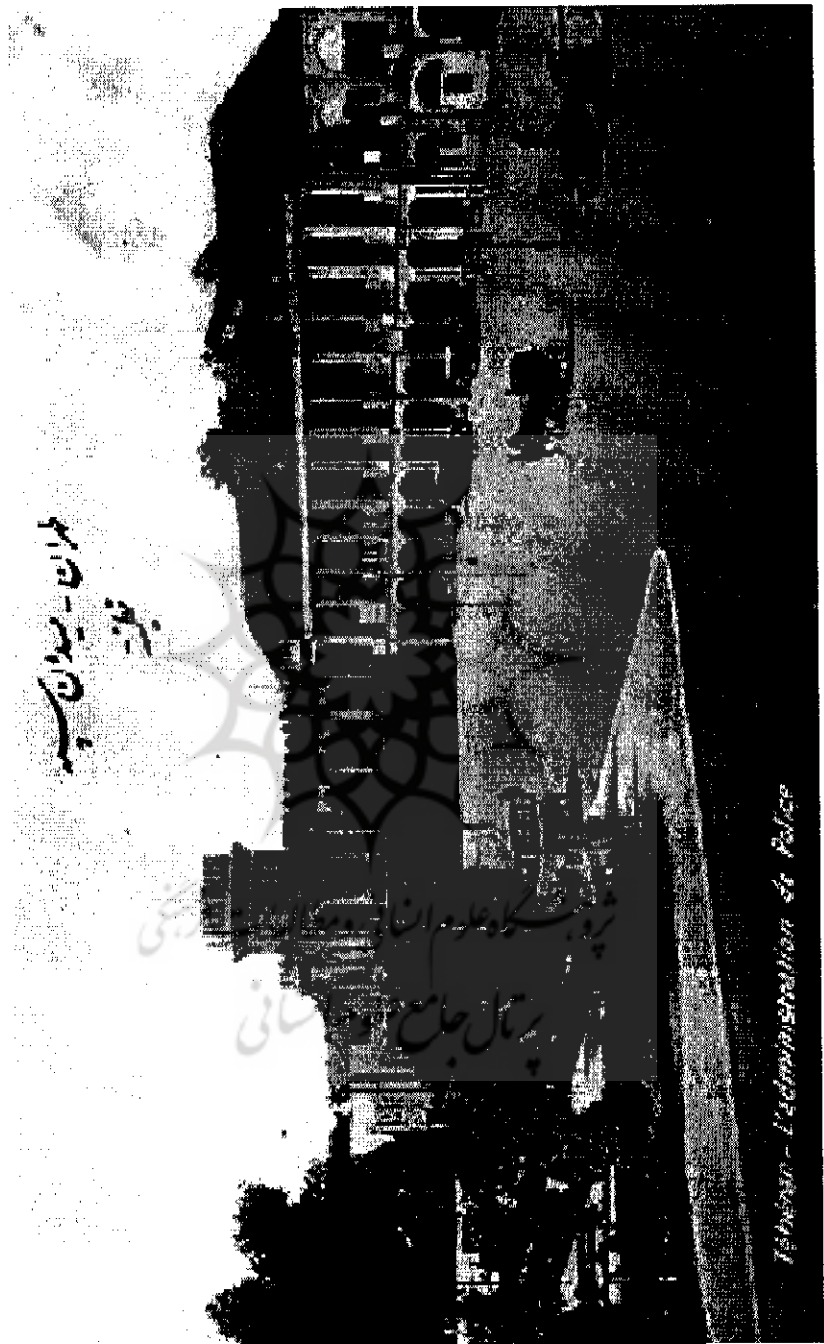
معماری

سازنی

فرید کمالی

سال ساخت

Tehran - Administration of Police

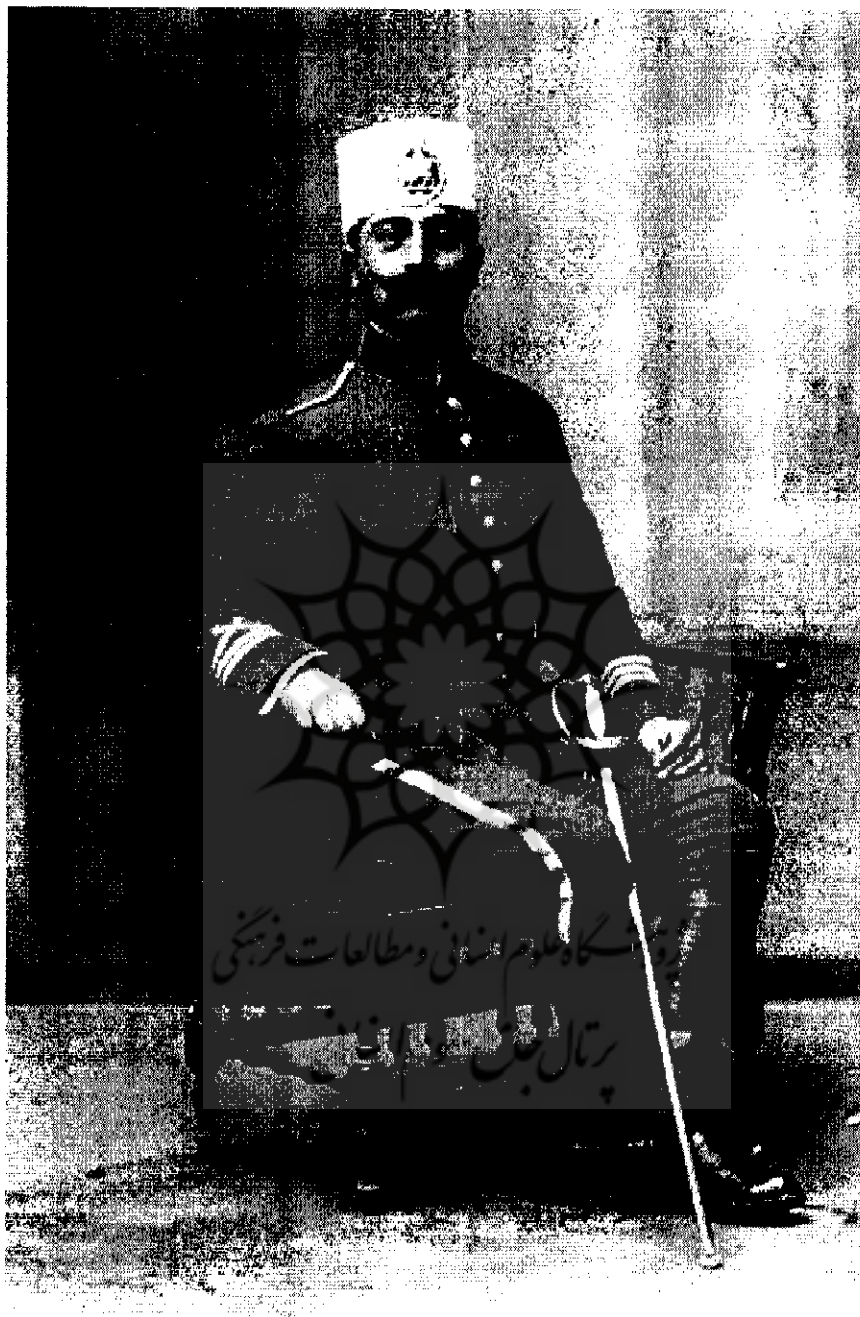

زئال وستداهل رئیس سوندی اداره نظمیه ایران به اتفاق ابوالقاسم ناصرالملک نایب‌السلطنه، قاسم والی
(سردار هماپورن) و بیورلیگ رئیس کلاتری و جمعی از کارکنان و صاحب‌مصبیان ایرانی و سوندی اداره نظمیه | ۱۳۱۲-۱۹

سه افسر ایرانی اداره پلیس، از چپ به راست: سلطان پاشا مبشر معاون اداره نظمیہ تبریز،
سرہنگ حسن بقایی رئیس ستاد لشکر آذربایجان، فضل‌اللہ آقاخان رئیس شہرہائی تبریز | ۱۱-۸۲۹

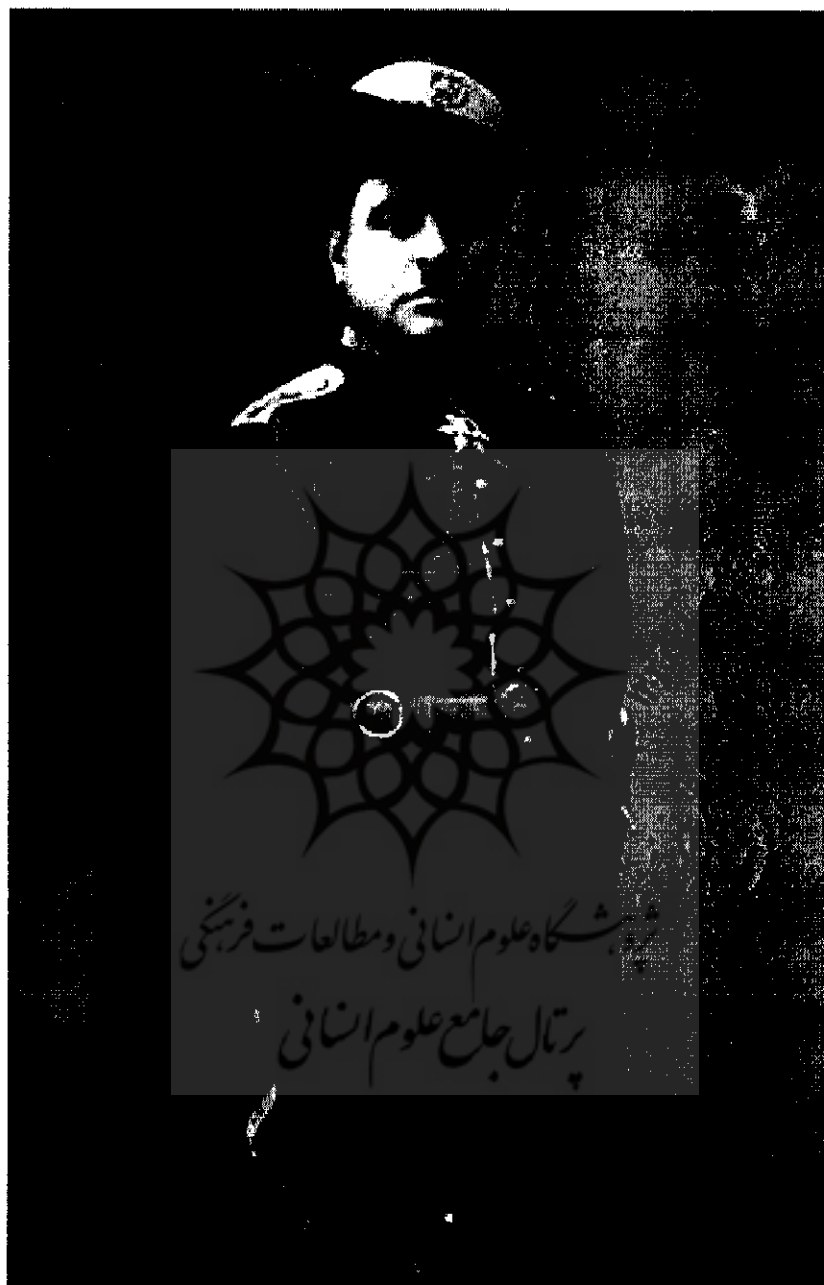

یکی از صاحب‌منصبان سوندی اداره نظمیہ | ۱-۳۵۵۰

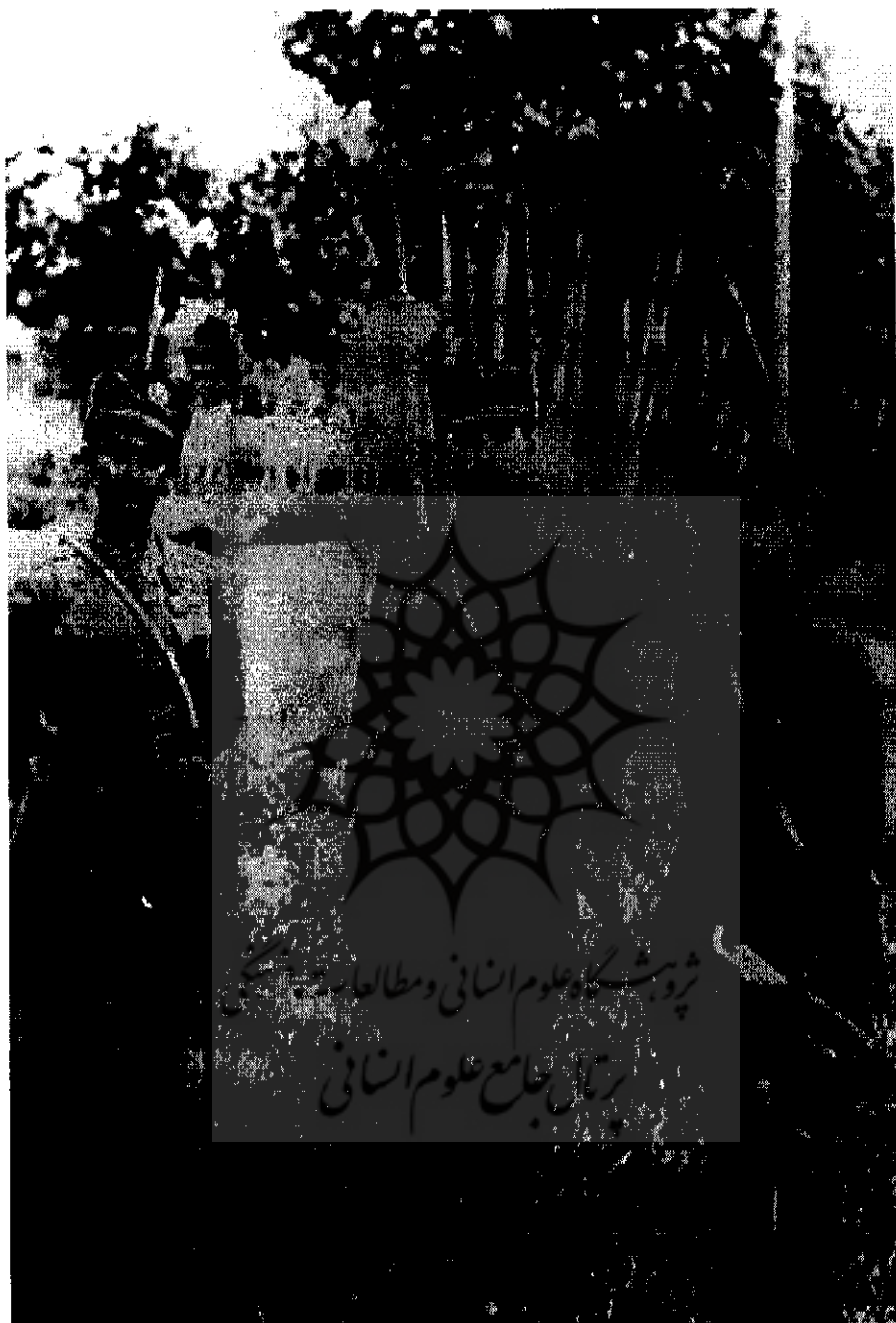

یاور حسن بقایی به هنگام اشتغال در اداره نظمیہ | ۳۵۴۸-۱۱

محمدصادق کوبال (سالارنظام)، رئیس نظمیہ تبریز | ۱-۳۵۴۳

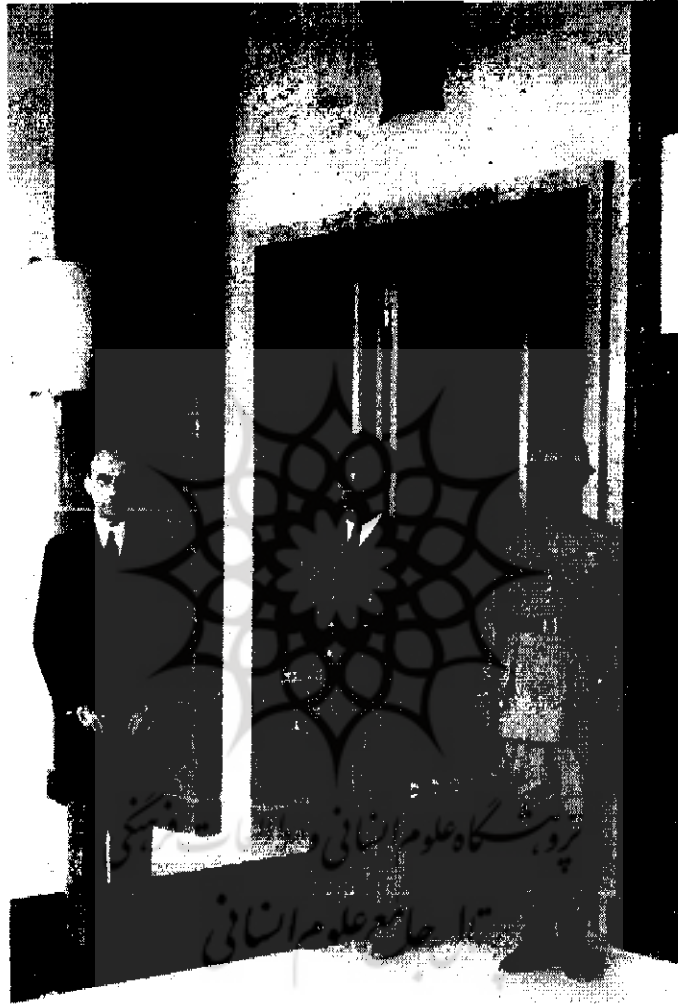
از چپ به راست: احمد امیر احمدی (امیر لشکر) به اتفاق محمد حسین آیرم (سر تیپ)
و مرتضی یزدان پناه (سر تیپ) | ۲۷۵۸-۱

سرهنگ محمد درگاهی اولین رئیس ایرانی اداره نظمیہ | ۱۲۹۹-۱۱

سرتیپ محمدحسین آیرم فرمانده تیپ شمال با لباس و شغل نظامی | ۴۸۸۰-۱۱

از چپ به راست: علی منصور نخست وزیر، سرلشکر احمد نخجوان وزیر جنگ و
سراسر رکن الدین مختاری | ۱۴۵۱-۱۴

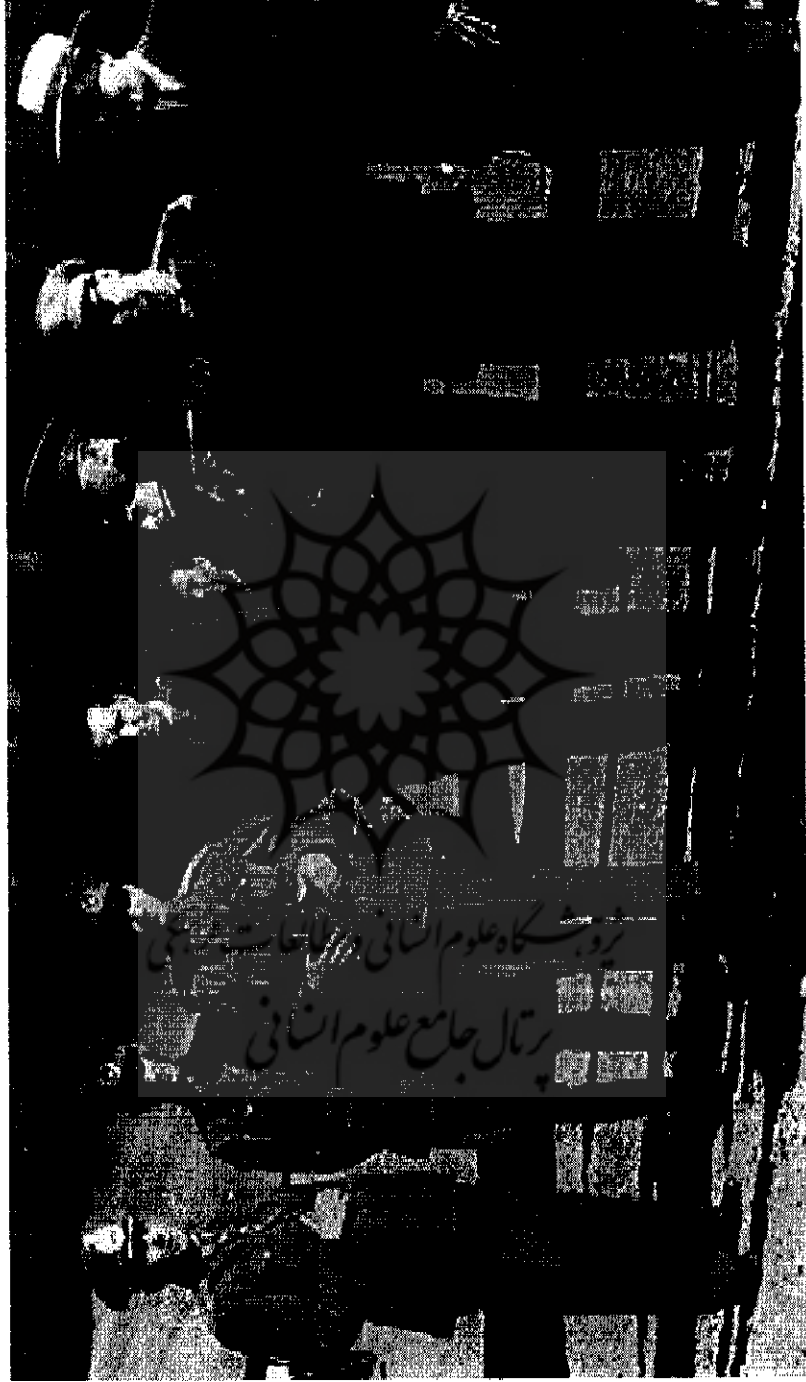
از چپ به راست: علی دشتی، سررتیب ابراهیم ضرابی رئیس شهربانی کل کشور، عادل خلمبیری [۱-۴۴۱۲]

سررتیب محمدعلی صفاری ریاست اداره کل شهرستانی به اتفاق عدهای از افسران تحت فرمان خود از چپ به راست: فرج الله همایون پور، فضل الله آرتا، محمدعلی صفاری، احمد درخشانی، شاپور لواءمختاری (۱-۵۹۳۵)

از چپ به راست: عبدالله سیف، مهدیقلی علوی مقدم، عبدالله هدایت، خسرو هدایت، محمدابراهیم امیرتیمور [۱-۳۳۰۸]

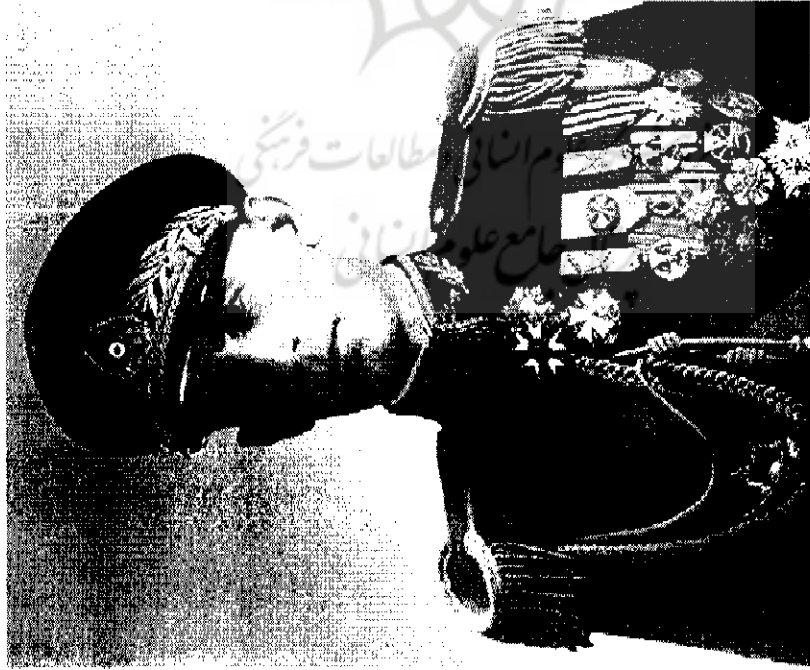
سرتیپ محمد خسروپناه در ۱۳۲۴ چند ماهی
رئیس شهربانی بود

سرتیپ عبدالملی اعتمادمقدم پس از شهریور ۱۳۲۰
مدت کوتاهی رئیس شهربانی شد

سرلشکر کویال در ۱۳۰۸ با درجه سرتیپی به جای سرتیپ درگاهی رئیس نظمیہ شد. یک سال بعد تغییر
کرد مجدداً در ۱۳۳۰ با درجه سرلشکری رئیس شهربانی گردید ولی پس از وقایع ۳۰ تیر برکنار و بازنشسته شد

سرتیپ محمد دفتری همان روز نخست وزیری رزم آرا به ریاست شهربانی منصوب شد و پس از مرگ رزم آرا از ریاست ساقط شد، ضمناً سرتیپ دفتری در روزهای آخر مردادماه ۱۳۳۲ با دو حکم یکی از طرف دکتر مصدق و دیگری از طرف زاهدی رئیس شهربانی شد ولی ریاست وی فقط شش روز دوام کرد.

نصرت الله زاهدی در دو نوبت به ریاست شهربانی رسید، اولین بار در ۱۳۰۹ با درجه سرتیپ رئیس شهربانی شد ولی دو ماه بعد در اثر شورش در زندان و فرار سید فرهاد، خلع درجه و به زندان افتاد. بار دوم در ۱۳۲۸ به ریاست شهربانی رسید.

سر قسیم محمود افشار طوس در اواخر سال ۱۳۳۱ به ریاست
شهریاری برگزیده شد و در اردیبهشت ماه ۱۳۳۲ به طرز
مرموزی ربوده و به قتل رسید.

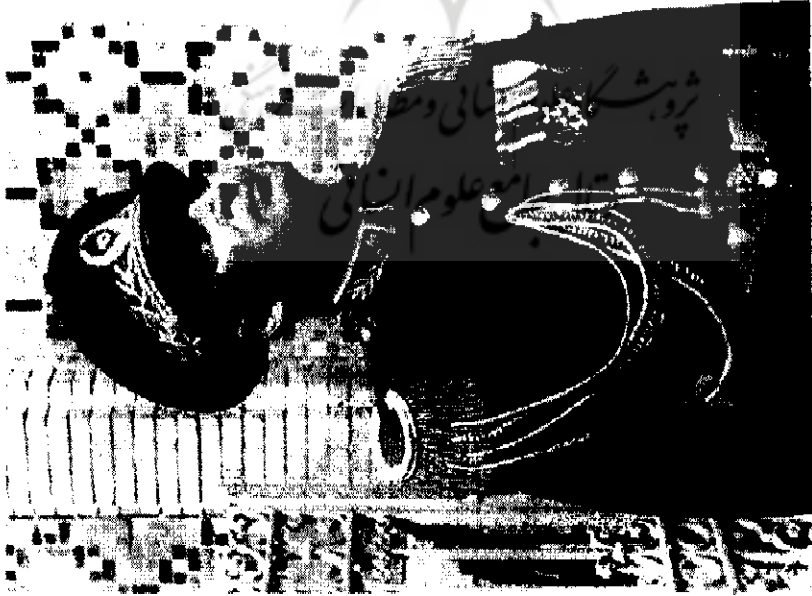
دکتر شمس الدین امیرعلائی در سال ۱۳۳۰ در کابینه دکتر مصدق
به وزارت کشور و سرپرستی شهرهای منصوب شد و کاری از
پیش نبرده و هر دو سمت را به امیر تیمور کلانی واگذار کرد.

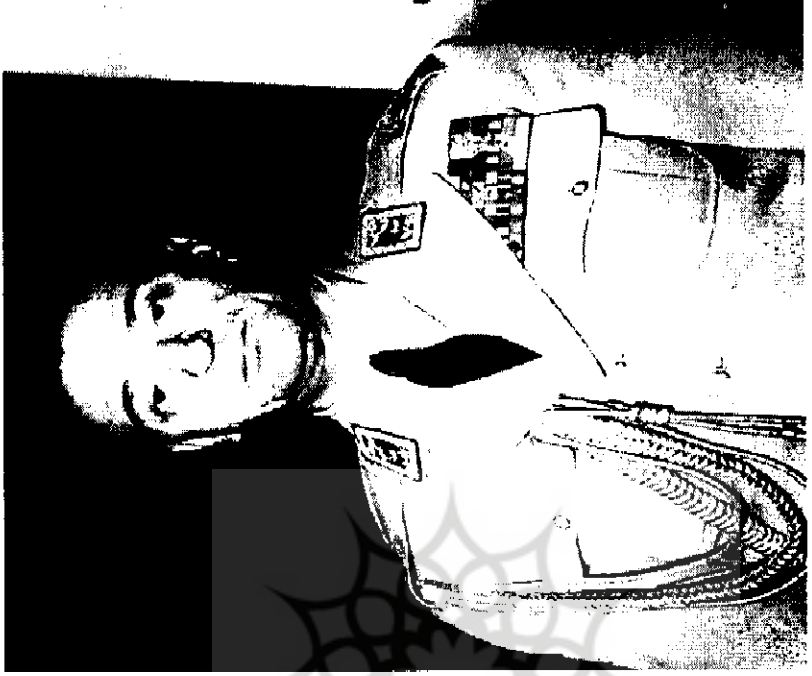
سرتیپ عزیزالله کمال در سال ۱۳۳۱ از طرف دکتر مصدق به ریاست شهریارانی منصوب شد.

سرتنکر منصور مزینی در ۱۳۳۰ رئیس شهریارانی شد و در ابتدای ریاست خود با یک مصاحبه مطبوعاتی افسران و درجه‌داران شهریارانی را شگم به نادرستی و سوءاستفاده کرد، اما کاری از پیش نبرد و تغییر کرد. در سمت چپ وی سرتیپ محمود ابروآنی معاونش دیده می‌شود.

سرتیپ ناصر امیرانصاری در سال ۱۳۳۹ فقط بیست روز رئیس شهربانی بود

سرتشکر مهدعلی علوی مقدم نزدیک به هفت سال بعد از کودتای مردادماه ۱۳۳۲ رئیس شهربانی بود و در همان سمت درجه سپهبدی گرفت. علوی مقدم قدرتی در حذر رئیس دولت داشت. از شهربانی به وزارت کشور منتصب شد و در دولت دکتر امینی به جرم نقض امانت افتاد

شپښگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی